

УДК 342.98

Т. М. Вовчук*здобувач Науково-дослідного інституту
публічного права***ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ
«ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРАВА ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ ТА УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ»**

Постановка проблеми. Визначальними для повноцінного психічного, фізіологічного й морального існування людини в соціумі беззаперечно є гарантованість та забезпеченість її основоположних прав, свобод й інтересів. Дійсно, навіть відкидаючи філософсько-психологічні аспекти змістовного навантаження цих категорій, а розглядаючи їх лише в межах правової науки, можна з впевненістю говорити про їх виключне значення. Це підтверджується наявною нормативною регламентацією. Так, на сьогоднішній день існує значна кількість як національних, так і міжнародних нормативно-правових актів, які закріплюють права та свободи людини. Серед фундаментальних міжнародно-правових актів у сфері прав людини варто виокремити Загальну декларацію прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні, культурні права 1966 року, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року, Європейську конвенцію про захист прав і основних свобод людини 1950 року та інші. Основоположним національним законодавчим актом, що регламентує базові права і свободи людини й громадянина є Конституція України. Зокрема, Розділ II Основного Закону закріплює особисті, політичні, економічні, соціальні, екологічні та освітньо-культурні права і свободи.

Не виключення становлять і права та свободи ветеранів війни й учасників бойових дій, на яких поширюється дія вищезазначених нормативно-правових актів. Проте, щодо даної категорії суб'єктів, в силу їх специфічного правового статусу, здійснюється особлива державна політика, яка гарантує та визначає реалізацію їх прав та свобод. Саме така специфічність й обумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями основоположних прав та свобод, а саме їх сутність, змістом, класифікацією, видами, реалізацією тощо, займалися значна кількість науковців. Особливу роль відіграли праці таких вчених як С. Алексєєв, М. Антонович, В. Нерсесянц, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінюк, О. Скакун, М. Хавронюк, М. Цвік, С. Шевич, Н. Шуклін та інші. Вони створили певний науковий фундамент, який може слугувати основою для подальших наукових досліджень не лише щодо основоположних прав та свобод людини, а й щодо окремих категорій осіб, зокрема ветеранів війни

та учасників бойових дій. Проте, не дивлячись на масштабність досліджень у сфері реалізації прав та свобод людини, напрямок щодо реалізації прав й свобод ветеранів війни та учасників бойових дій на сьогоднішній день залишається недостатньо дослідженим.

Формулювання цілей статті. Мета статті – здійснити аналіз сутності категорії прав та свобод людини загалом та ветеранів війни та учасників бойових дій зокрема.

Виклад основного матеріалу. У наукових колах протягом тривалого часу домінують дві концепції прав людини: природна та позитивістська. Відповідно до позитивістської концепції (легізм), як зазначає А. Пуховська, права людини визначаються як формально визначені, юридично гарантовані можливості користуватися соціальними благами у визначеній законом сфері, офіційна міра можливої поведінки. Авторка наголошує, що юридико-позитивна концепція правової держави, соціальна концепція правового статусу особи в тій чи іншій мірі засновані на теорії дарованих прав, пов'язані системоцентристським розумінням ролі держави стосовно індивіда. Таким чином, позитивістська тенденція виявляється у переважній увазі до тих прав людини, обсяг і зміст яких чітко визначені законодавцем за допомогою конституювання їх у позитивних правових нормах [1, с. 90]. В даному випадку можна вести мову про те, що права людини витікають з державно-владних повноважень органів державної влади, які, в силу свого статусу, надають або дарують ці права людині.

Протилежною за своєю сутністю виступає природна концепція (або у наукових колах використовують також терміни «природно-правова», «юснатуралізм»). Так, прихильники класичного природного права завжди стверджували й залишаються вірними своєму розумінню прав людини, вважаючи, що права людини є її невід'ємними властивостями й належать кожному від народження, тобто визнаються як природні, невідчужувані і священні імперативи [2, с. 75].

О. Руднева вдало стверджує, що виокремлення окремої групи невід'ємних прав зумовлено розвитком та науково-теоретичним обґрунтуванням доктрини природного права, яка, надаючи тлумачення феномена права, апелювала не до тих чи інших зовнішніх інстанцій (держава, Бог тощо), а, насамперед, до сутності чи природи людини,

виділяючи таку її іпостась, яка й дає змогу нам вживати як поняття «прав», так і поняття «людина» [3, с. 31]. Таким чином, прихильники природно-правової концепції визначають права людини як категорію, що безпосередньо пов'язана з самою людиною як біологічною істотою, що фізично існує. Тобто, мається на увазі те, що ці права не мають безпосереднього зв'язку з державою (як це притаманно для позитивістської концепції) й виникають незалежно від того, існує такий зв'язок між людиною та державою чи ні. Фактом або підставою виникнення природних прав є саме існування людини.

У наукових колах й на сьогоднішній день ведуться дискусії стосовно того, який підхід використовують держави для регламентації прав людини. Зокрема, О. Кучинська наголошує на тому, що в українському законодавстві тлумачення прав людини базується саме на природно-правовій концепції і права людини визнаються найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України) [4, с. 144]. В той же час І. Загоруй стверджує, що права людини як багатогранне явище, що розвивається в єдності й набуло статусу інтегрального напряму юридичного дослідження, наразі усе більше розглядаються з позицій поєднання природно-правової та юридико-позитивістської теорії [2, с. 76].

У зв'язку зі зміною відношення до теорії позитивізму, В. Нерсисянц розробив та запропонував нову концепцію права, яка отримала назву лібертарно-юридичної. Означена концепція включає базові юридично значимі ідеї легізму й юснатуралізму та полягає в розрізненні права і закону, й обґрунтовує розуміння права як загальної форми і рівної норми (міри) свободи індивіду [5, с. 321]. Науковець, говорячи про існування змішаних концепцій (наприклад, теорії м'якого позитивізму, або некритичного юснатуралізму), визначає лібертарно-юридичну концепцію чимось проміжним між двома головними теоріями (концепціями).

В свою чергу, П. Рабінович та М. Хавронюк, будучи прихильниками природної концепції праворозуміння прав людини, вказують, що, окрім зазначеної, існують й інші підходи до розуміння прав людини. Серед таких підходів науковці виділяють: 1) етичний (або етико-нормативний) підхід, який під правами людини розуміє форму існування, способу прояву принципів і приписів моралі; 2) психологічний підхід, де права людини – це певні уявлення людини, її погляди та вимоги щодо надання їй суспільством чи державою певних благ; 3) релігійний, відповідно до якого права людини – це явище, встановлене позаземним, нематеріальним творцем (наприклад, Богом); 4) легістський (або юридико-позитивістський) підхід, у якому права людини – це лише ті можливості людини, які їй надані державою, шляхом їх закріплення у джерелах позитивного права [6, 12–14].

Тобто, проблема сутності прав людини є одним з найбільш досліджених питань, однак, в той же час, залишається актуальним й по сьогоднішній день. Проте, на сучасному етапі розвитку філософії та теорії права, позиції стосовно розгляду основоположних прав в контексті природно-правової концепції праворозуміння є превалюючими. На нашу думку, це обумовлено наступними чинниками:

– по-перше, виходячи із самої сутності категорії «права людини» можна зробити висновок, що вони (тобто права), в першу чергу, пов'язані з категорією «людина», що вказує на їх первинний зв'язок;

– по-друге, у разі, якщо такі права надаються людині від держави, то, як наслідок, між цими суб'єктами виникають певні правові відносини. Враховуючи загальну теорію держави і права, особливий зв'язок державі людини визначається громадянством. Тому, в даному випадку можна вести мову про права громадянина, а не права людини;

– по-третє, права людини за своїм змістом є ширшими за права громадянина та включають в себе останні;

– по-четверте, нормативно-правова регламентація прав людини не визначає їх як права, надані державою. В даному випадку варто зазначити, що держава лише закріплює та гарантує ці права. Внаслідок чого людина має можливість вільно реалізувати свої права шляхом забезпечення власних потреб, однак, лише у встановлених законодавством рамках.

Таким чином, розглянувши основні концепції праворозуміння прав людини варто визначити, що таке права та свободи людини. На підставі отриманих результатів доцільно сформулювати власне бачення категорії «основоположні права та свободи ветеранів війни й учасників бойових дій».

Звернемось до наукових розробок щодо визначення прав людини. Зокрема, досить влучне визначення наводить П. Рабінович, вказуючи, що права людини – це певні можливості людини, які необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів [7, с. 12]. Аналізуючи його погляди можна зробити висновок, що ключову роль тут відіграє процес задоволення потреб людини, а також певний факт як реальна можливість людини щодо задоволення своїх потреб. Дійсно, як веде далі мову сам науковець, категорія можливості (свободи) дозволяє найбільш адекватно відобразити саме онтичну соціальну сутність основоположних прав людини [7, с. 13]. Тобто, в наукових дослідженнях П. Рабіновича простежується прямий зв'язок між правами та свободами (як певними можливостями людини, за допомогою яких вона здатна задовольнити певні потреби).

С. Максимов наголошує на універсальності прав людини й розглядає їх в трансцендентальному та історичному аспекті. З точки зору трансцендентальності науковець стверджує, що права людини – це такі права, якими володіє кожна людина саме як людина, незалежно від юридичного простору та історичного часу. В свою чергу, історичний аспект розуміння прав людини передбачає, що всі люди, які живуть у конкретно-історичний період, володіють конкретними правами [8, с. 41]. Зазначена позиція стосовно універсальності та просторого-часового розуміння прав людини також має цілком обґрунтоване місце для існування, адже дійсно, беручи за основу хронологію трансформації розуміння прав людини, можна простежити історичні зміни, які в результаті сформували ті уявлення про права людини, які ми досліджуємо на сьогоднішній день. Однак, це не означає, що протягом наступних етапів розвитку людства концепції прав людини не будуть докорінно змінені. Позиція стосовно універсальності прав означає, що в конкретний проміжок часу людина як фізична особа, яка об'єктивно існує.

В контексті дослідження державної політики у сфері забезпечення прав і свобод, Є. Романеско зазначає, що права і свободи людини – це реальні соціальні можливості, які визначають міру її свободи, обумовлену конкретно-історичним рівнем розвитку існуючих суспільних відносин і які знаходять своє відображення в Конституції і юридичних нормах держави [9, с. 1-2].

Дещо схожу позицію висловлює В. Погорілка, який під правами людини розуміє природні можливості індивіда, що забезпечують його життя, людську гідність і свободу діяльності в усіх сферах суспільного життя. Означені права людини мають природну сутність і є невід'ємними від індивіда, є позатериторіальні й позанаціональні, існують незалежно від закріплення в законодавчих актах держави, є об'єктом міжнародно-правового регулювання та захисту [10, с. 211].

Усе зазначене в своїй сукупності дозволяє виокремити ознаки основоположних прав людини:

1) це певні можливості людини (фізичної особи, індивіда), спрямовані, в першу чергу, на задоволення власних потреб;

2) за своєю сутністю вони є природними;

3) є невід'ємними;

4) є універсальними;

5) існують незалежно від зовнішніх чинників (наприклад, часу, простору, нормативно-правової регламентації);

6) не дивлячись на те, що існують незалежно від законодавчого закріплення, вони визначені в міжнародних та національних нормативно-правових актах);

7) за порушення цих прав передбачена юридична відповідальність.

Визначення змісту поняття «основоположні права людини» та виокремлення його ознак обумовлене необхідністю чіткого розуміння сутності категорії «основоположні права ветеранів війни та учасників бойових дій».

Висновки. Таким чином, основоположні права людини є цілим комплексом усього масиву прав, які людина має від народження незалежно від будь-яких чинників. Основоположні права і свободи ветеранів війни та учасників бойових дій доцільно розглядати у співвідношенні з правами й свободами людини і громадянина.

З урахуванням викладеного можна зробити висновки, що основоположні права ветеранів війни та учасників бойових дій передбачають невід'ємні й універсальні природні можливості ветеранів війни та учасників бойових дій, як фізичних осіб, які об'єктивно існують, що спрямовані на задоволення власних потреб, є незалежними від простору та часу й, у більшості випадків, закріплені на національному та міжнародному рівнях.

Література

1. Пуховська А. Еволюція розуміння прав людини в контексті юридичного позитивізму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Серія ПРАВО. Вип. 23. Ч. I. Т. 1. С. 86–91.
2. Загоруй І. С. Поняття «права людини»: теоретико-правові підходи до розуміння прав людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 2. С. 66–82.
3. Руднева О. М. Розвиток концепції прав людини під впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів. *Бюлетень Міністерства юстиції*. 2010. № 11. С. 30–37.
4. Кучинська О. П. Загальнотеоретичне та праксеологічне розуміння прав людини. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 142–148.
5. Нерсисянц В. С. Філософія права: учебник для вузов. М.: Издательская группа НОРМА–ИНФРА, 1998. 652 с.
6. Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. К.: Атіка, 2004. 464 с.
7. Рабінович П. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2 (73) С. 10–16.
8. Максимов С. Права людини: універсальність і культурна різноманітність. *Право України*. 2010. № 2. С. 36–43.
9. Романеско Є. Державна політика у сфері забезпечення прав і свобод людини. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 1. С. 1–4.
10. Конституційне право України: підручник / за ред. В. Ф. Погорілка. 2-ге вид., доопр. Київ: Наук. думка, 2000. 732 с.

Анотація

Вовчук Т. М. До питання визначення правової категорії «основоположні права ветеранів війни та учасників бойових дій». – Стаття.

У статті здійснено дослідження категорії «основоположні права ветеранів війни та учасників бойових дій» крізь призму категорії «основоположні права людини». Розглянуто основні концепції розуміння (зокрема, позитивістську та природно-правову) прав людини. Визначено, що у наукових колах по сьогоднішній день ведуться дискусії з приводу того, який підхід використовують держави для регламентації прав людини. Вказано, що на сучасному етапі розвитку філософії та теорії права, позиції стосовно розгляду основоположних прав в контексті природно-правової концепції праворозуміння є превалюючими. Проаналізовано наукові підходи до дефініції «права людини». Виокремлено ознаки основоположних прав людини. На основі проведеного дослідження сформоване авторське бачення категорії «основоположні права ветеранів війни та учасників бойових дій».

Ключові слова: основоположні права, свободи, права людини, концепції розуміння прав людини, основоположні права ветеранів війни та учасників бойових дій.

Аннотация

Вовчук Т. Н. К вопросу определения правовой категории «основополагающие права ветеранов войны и участников боевых действий». – Статья.

В статье проведено исследование категории «основополагающие права ветеранов войны и участников боевых действий» сквозь призму категории «основополагающие права человека». Рассмотрены основные концепции понимания (в частности, позитивистская и естественно-правовая) прав человека. Определено, что в научных кругах по сегодняшний день ведутся дискуссии по поводу того, какой подход используют го-

сударства для регламентации прав человека. Указано, что на современном этапе развития философии и теории права, позиции относительно рассмотрения основополагающих прав в контексте естественно-правовой концепции правопонимания являются превалирующими. Проанализированы научные подходы к дефиниции «права человека». Выделены признаки основных прав человека. На основе проведенного исследования сформировано авторское видение категории «основополагающие права ветеранов войны и участников боевых действий».

Ключевые слова: основополагающие права, свободы, права человека, концепции понимания прав человека, основных прав ветеранов войны и участников боевых действий.

Summary

Vovchuk T. M. To the question of determining the legal category of "fundamental rights of war veterans and combatants". – Article.

The article investigates the category "fundamental rights of war veterans and combatants" through the prism of the category "basic human rights". The basic concepts of understanding (in particular, positivist and natural law) of human rights are considered. It has been determined that discussions are still underway in the scientific community about what approach states use to regulate human rights. It is pointed out that at the present stage of the development of philosophy and theory of law, positions regarding the consideration of fundamental rights in the context of the natural concept of legal thinking are prevailing. Scientific approaches to the definition of "human rights" are analyzed. The signs of fundamental human rights are highlighted. Based on the research, the author's vision of the category "fundamental rights of war veterans and combatants" was formed.

Key words: fundamental rights, freedoms, human rights, concepts of understanding human rights, fundamental rights of war veterans and combatants.